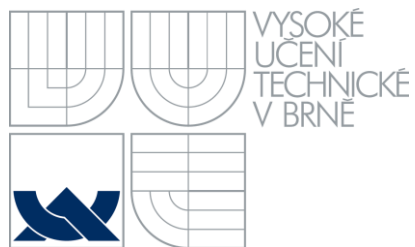

VYSOKÉ UČENÍ TECHNICKÉ V BRNĚ

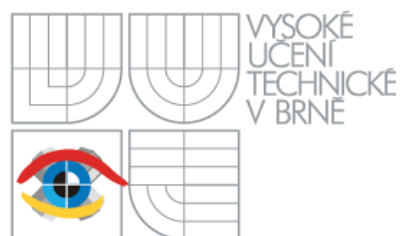
BRNO UNIVERSITY OF TECHNOLOGY

FAKULTA VÝTVARNÝCH UMĚNÍ

FACULTY OF FINE ART

ATELIÉR MALÍŘSTVÍ 2
STUDIO PAINTIG 2

FAKULTA
VÝTVARNÝCH
UMĚNÍ

Osamocení
Loneliness

DIPLOMOVÁ PRÁCE

DIPLOMA THESIS

AUTOR PRÁCE
AUTHOR

BcA. Zuzana Kalhousová Pernicová

VEDOUCÍ PRÁCE
SUPERVISOR

Doc. MgA. Luděk Rathouský

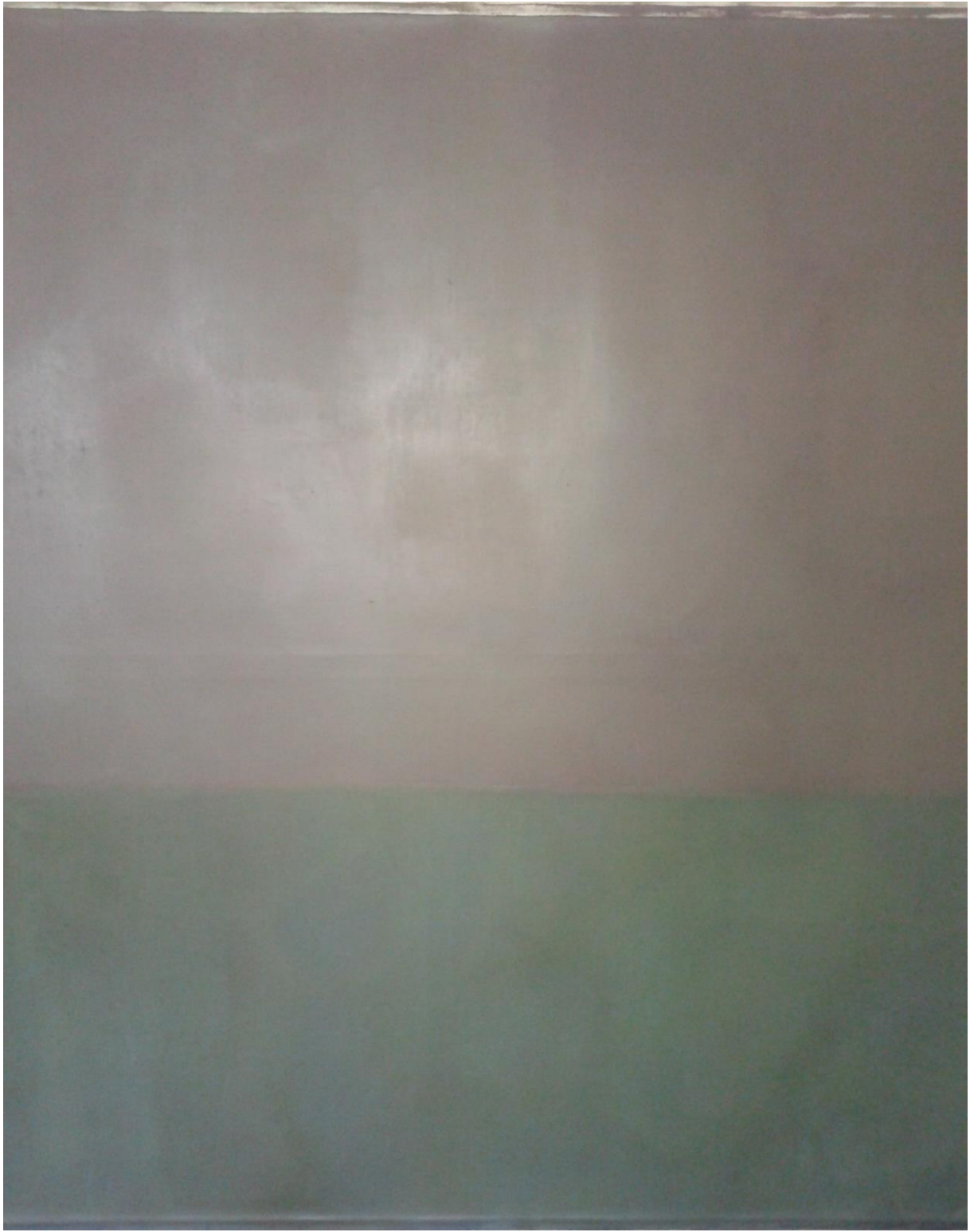
OPONENT PRÁCE
OPPONENT

MgA. Jiří Franta

BRNO 2015

DOKUMENTACE VŠKP

K obhajobě byly předloženo 3 obrazy

Jiné ticho I, ol. na plátně, 200x190, 2015

Jiné ticho II, ol. na plátně, 200 x 180, 2015

Jiné ticho III, ol. na plátně, 200 x 180, 2015

Jiné ticho

La vera solitudine é in un luogo che vive per sé e che per voi non ha traccia né voce e dove dunque l'estraneo siete voi.

Opravdové osamocení je v místě, které žije samo pro sebe a pro nás nemá ani stopu hlasu a v němž my jsme cizinci.

Luigi Pirandello

Jiné ticho je souhrnný název mých obrazů, v nichž rozebírám problém osamocení jedince ve společnosti a s ním spojené otázky vnímání normality, jedinečnosti a konformity. Kathrin Asper ve své knize *Opuštěnost a sebeodcizení* cituje německo-americkou psychoanalytičku Friedu Fromm-Reichmann, která v článku *Loneliness* zmiňuje, že „*Pisatel, který by chtěl rozpracovat problém osamělosti, se setká s vážným terminologickým nedostatkem. Zdá se, že osamělost je natolik hroznou a bolestnou zkušeností, že lidé jsou schopni udělat prakticky cokoli, aby se jí vyhnuli. Vypadá to, že toto vyhýbání zahrnuje ze strany psychiatrů zvláštní zdráhání hledat vyjasnění tohoto tématu. Tak se stalo, že osamělost je jedním z nejméně uspokojivě konceptualizovaných psychologických fenoménů, který ani není uváděn v psychiatrických učebnicích. Víme velmi málo o její genetice a psychodynamice. Řada různých zkušeností, jež jsou co do popisu i dynamiky jedna od druhé tak odlišné jako kulturně podmíněná osamělost, nucená samota, izolace a skutečná osamělost jsou všechny vrženy do jednoho hrnce osamělosti.*“¹

Jak již bylo na předešlých řádcích zmíněno, téma osamění ve většině z nás vyvolá negativní pocity strachu a prázdnoty, naopak jen málokdy na osamělost pohlížíme jako na pozitivní, životu potřebný jev. Samotný problém bývá tabuizován, skrývá se na pozadí oblíbenějších společenských témat, takže nám většinou schází informace, které by nám umožňovaly zaujmout k němu jiný, než „pocitový“ postoj. Je však vázán na řadu zásadních otázek, ať už o smrti, o uvědomění si vlastního bytí, a v jeho důsledku toho také o přijetí odpovědnosti za sebe samého, tak vnímání normality, jedinečnosti a konformity. Z toho důvodu se domnívám, že vztah, který si k osamocení utváříme, formuje následně náš vztah k sobě samým, vztah k našim blízkým a následně fungování celé společnosti.

¹ K. Asper, *Opuštěnost a sebeodcizení. Nové přístupy k terapii narcistické poruchy osobnosti*. Praha 2009, s. 75.

„Každá lidská skupina je tak dobrá, jak se dokáže postarat o své nejslabší a bezbranné členy.“²

František Koukolík

Slova českého neuropatologa, spisovatele, publicisty, který také nabízí i určitý vědecký program, Františka Koukolíka naráží na aktuální problém vztahu a přístupu většinové společnosti k jedincům postiženým nějakým druhem handicapu, ať už se jedná o tělesné či charakterové postižení, rasové či náboženské stigma a jiné faktory, které tyto lidi oddělují od většinové společnosti. Jsou to náš strach a předsudky, jejichž následkem mohou tito lidé začít přijímat svou jinakost jako výraz nenormality, která vyústí v jejich vyčlenění z komunity a může končit osaměním? O problému přemýšlí také polský sociolog Zygmund Bauman, který označuje tyto lidi za cizince, kteří nám v době rychlosti a změn, kdy je snadné něčeho nabýt, stejně jako je snadné něco rychle ztratit, připomínají křehkost hranice mezi naší pozicí na vrcholu a bytím na nejhlubším dně.³ Bauman pojednává o době, kterou označuje jako tekutou minulost, v níž normou pro přežití individua je jeho schopnost rychlého přizpůsobení se, flexibility, v důsledku čehož však schází pevné základy a hloubka vztahů, jež vytváříme. A tak nejistota ve společnosti jako celku, ale i naše vlastní nedůvěra v sebe samé a v hodnoty, které vyznáváme, vytváří vzájemnou nedůvěru, v důsledku které nejsme schopni přijmout mezi sebe odlišné jedince. Následně vzniká vztah, fungující na principu vzájemné interakce, ovlivněný množstvím předsudků, které stavějí hradbu ve vzájemné komunikaci a porozumění si.

Téma rozvíjí Erving Goffman, jenž ve své knize *Stigma* popisuje mechanismy utváření okrajových skupin, zejména prostřednictvím přijetí obrazu sebe sama očima druhých. Člověk, který by mohl být v běžném společenském styku přijat zcela snadno, je nositelem charakteristického rysu, jenž se může vnutit do naší pozornosti a způsobit, že ti z nás, kteří se s ním setkají, se od něj odvrátí, popřípadě zaujímají k této osobě specifické postoje a jednání, které se poté snaží zmírňovat shovívavým sociálním jednáním. „Zcela samozřejmě věříme, že osoba se stigmatem není tak docela člověkem. O tento předpoklad následně opíráme různé formy diskriminace, jejichž prostřednictvím de facto – jakkoli často nevědomky – snižujeme její životní šance.“⁴ Toto chování následně může vyvolat u zmiňované osoby nedůvěru a uzavření se do svého vlastního vnitřního světa, nebo také přijetí všeobecně sdílené představy o sobě samém a neschopnost vážít si sám sebe.

² F. Koukolík, *Metuzalém. O stárnutí a stáří*. Praha 2014, s. 103.

³ Z. Bauman, *Tekutá modernita*. Praha 2002, s. 84.

⁴ E. Goffman, *Stigma. Poznámky o způsobech zvládnutí narušené identity*. Praha 2003, s. 13.

Za určitý typ sdílené a společností utvářené představy považuji také stáří. Vytvářením rozdílu na základě věku umožňuje bez ohledu na konkrétní jedince vymezit skupinu starých lidí. Tuto skupinu lze snadno propojit se stereotypy, které jsou o této skupině obvykle sdíleny a nesou s sebou stigma úpadku sil, nemocí, zmaru a smrti, případně křečovitě snahy se těmto stereotypům postavit. Ve svých prvních obrazech s tematikou osamocení jsem se proto zaměřila právě na skupinu lidí důchodového věku se záměrem hlouběji poznat problematiku a prostřednictvím obrazů otevřít důležité otázky. Na základě pravidelných návštěv svých prarodičů, během rozhovorů s lidmi v domovech důchodců a na sídlištích, kde gros obyvatelstva tvořili staří lidé, se postupně formoval můj názor na osamocení člověka v důsledku vyčlenění z majoritní společnosti. Byly to především jemné nuance v chování starého člověka, záchvěv odlišnosti v atmosféře, kterou vytvářel, ticho, klid a nepatrný smutek pociťovaný v jeho blízkosti, který jsem se pokusila v obrazech vystihnout.

Vlivem rozvoje techniky a zdánlivého usnadnění komunikace prostřednictvím mobilních telefonů a internetu dochází ke změně jazyka, který dnes používáme v běžném životě. Tento jazyk je vzdálen jazyku našich babiček a dědečků, stejně jako životní styl a celkové fungování společnosti. Jak tedy potom mohou nalézt společnou řeč dva lidé věkově velmi rozdílní? Co je tedy tím spojujícím prvkem nápomocným k překlenutí věkové propasti? Je jím kolektivní paměť sdílená širším společenstvím lidí v delším časovém rámci, která napomáhá společnému pochopení se, vnímání jeden druhého. Je předpokladem vědomí, trvání a času. Díky ní jsme sami sebou, máme možnost porozumět souvislostem, věcem kolem sebe a proniknout k jejich podstatě. Francouzský filosof Henri Bergson vysvětluje fungování paměti na hudbě, jejíž jednotlivé tóny, které vnímáme, můžeme díky paměti pospojovat a slyšet melodii.

V mých obrazech hrál fenomén paměti podstatnou roli, vyjadřovala jsem jí prostřednictvím předmětů, které plnily funkci odkazu k osobní paměti člověka. Právě věci jsou klíčové při jejím udržování, ba dokonce mnohdy dávají vytušit člověka i bez jeho reálné přítomnosti. Zajímavě tento fakt a současně teorii kolektivní paměti popisuje francouzský sociolog Maurice Halbwachs, který vyvrací existenci individuálních vzpomínek. Tvrdí, že ve skutečnosti nikdy nejsme úplně sami. Tento poznatek dokládá na příkladu návštěvníka cizího města. Ač prochází městem osamocen, stále vede vnitřní dialog s někým druhým, ať už architektem, upozorňujícím na různé druhy staveb, obchodníkem který jej provede obchodními středisky, malířem, který jej naučí vnímat krásu a barevnost parků, hru světla a stínů na fasádách domů atd. *„Návštěvník ... zůstává i ve své osamělosti v neustálém kontaktu s druhými a ve své mysli se přemísťuje do nejrůznějších skupin. Aby si vzpomínky lépe vybavil, obrací se na ně a dočasně zaujímá jejich úhel pohledu. Vstupuje do nich ve svých úvahách a*

nechává přítom na sebe působit myšlenky, které by sám nebyl schopen vytvořit. Naše vzpomínky podle Halbwachse zůstávají vždy a za všech okolností kolektivními.“⁵

Pozorovat lidský život z perspektivy plynutí času, kterého si můžeme být vědomi díky naší paměti a vzpomínkám, mě přimělo k otázce, nakolik náš život ovlivňuje představa časové ohraničenosti, vědomí naší konečnosti, smrti.

Jestliže se ze smrti rodí život, nebraň se,

Jestliže se ze života rodí smrt, neboj se,

Protože smrt je život a život je smrt.

Žijeme v době, kdy stárnutí a smrt je relativně tabuizované téma. Z plakátů, televize a módních vitrín na nás shlížejí většinou štíhlá těla mladých modelek, v časopisech se dočteme o receptech na zachování mladého vzhledu pokud možno co nejdéle, stále populárnější se stávají plastické operace, které jsou schopné odstranit „tělesný nedostatek“. A přestože jsme televizí, rádiem a internetem zásobováni dávkou brutálních záběrů vražd, zabíjení a umírání, zdá se být smrt neskutečně daleko. V reálném životě velká část starých lidí pobývá v domovech důchodců a umírá v nemocnicích. O smrti se příliš nemluví, žije se přítomností. Domnívám se však, že právě vědomí konečnosti může okamžik přítomnosti učinit intenzivnějším, může nám dát podnět k jejímu hlubšímu procítění, k uvědomění si vlastního bytí. V mysli mi vyvstává vzpomínka na Bergmanův film *Sedmá pečeť*, v němž rytíř hraje šachy se smrtí o vlastní život. Hru doprovází dialogy o jeho smyslu, který rytíř touží najít. Ve filmu vidím symboliku křehkosti hranice mezi životem a smrtí, jejich vzájemná propojenost nám dává možnost vážít si přítomnosti a vede nás k zodpovědnosti za vlastní jednání. Přemýšlením o smrti v kontextu celého života lze dospět také k osamocení, je to však osamocení v kladném slova smyslu, takové, jaké je nutné k nalezení a přijetí vlastní identity. Setrvat v klidu sám se sebou a s vlastními myšlenkami je mnohdy tím nejtěžším úkolem.

„Život znamená bytí ve věčném trvání a neměnnosti, znamená však také loučení, změnu a bolestivý nový začátek. Začátek a konec, zrození a smrt neurčují jen naši životní pouť, ale jsou to momenty vlastní celému životnímu procesu. V každém neměnném bytí bez zdánlivého konce je již obsaženo loučení, ze kterého může – většinou v bolestech - vzniknout to nové.“⁶

Kathrin Asper

Kathrin Asper ve své knize popisuje život ve svém přirozeném plynutí, se začátky a konci, mezi nimiž je období strachu, tísně a nejistoty, během nichž zakoušíme osamění. Je to

⁵ J. Šubrt – N. Maslowski – Š. Lehman, *Maurice Halbwachs, koncept rámců paměti a kolektivní paměť*. In: *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Red. N. Maslowski – J. Šubrt, Praha 2015, s. 24.

⁶ K. Asper, *Opuštěnost a sebeodcizení*, s. 22.

osamění spojené s uvědoměním si vlastní existence, pocítěním vlastního bytí v jeho konečnosti. Přijetím smrtelnosti přijímáme také zodpovědnost za vlastní život, za vlastní rozhodnutí a uvědomujeme si, že ať už se k lidem přiblížíme sebevíc, životu přesto musíme čelit na vlastní kůži.

Uniknout od sebe k někomu či k něčemu znamená vyhnout se základnímu atributu naší existence. Návrat k sobě samým vede k prožitkovému uchopení vlastního bytí, možnost stát se oddělenou lidskou bytostí, individuem, vyrůst (Fromm), avšak právě za cenu vlastního osamění.

„Toliko v samotě zjeví se mi občas to podstatné a tu dospívám k jisté hluboké kontinuitě.“

André Gide

Yalom však uzavírá tuto věčnou otázku vlastní individualizace a svobody za cenu osamění myšlenkou, že právě vědomí odloučenosti nás s druhými spojuje, protože skrze vlastní oddělenost si můžeme uvědomit, že i jiní jsou na tom stejně. Pokud svou osamělost dokážeme přijmout, dokážeme se také s láskou obracet k druhým lidem. Setkání se samotou nám tedy nakonec umožní navázat hluboký a smysluplný kontakt s druhým člověkem.

Zpodobnění tématu osamocení v obrazech

K vyjádření problému osamocení člověka vlivem vyčlenění ze společnosti jsem zvolila médium malby. Soustředila jsem se na minoritu starých lidí a na téma kolektivní paměti, které se stářím bezesporu souvisí. Vytvářela jsem imaginární prostory, kompozičně seskládané ze starého nábytku, v nichž jediným kontaktem s okolním světem byl průhled oknem do ulice. Do interiérů jsem vkládala různé drobné předměty (staré hračky, fotografie), které dávají vytušit přítomnost člověka, jež v obraze není zachycen.

S postupem času jsem po formální stránce začala upouštět od popisnosti obrazu k velmi jednoduché formě znázornění, kdy především samotná barva odkazuje k paměti a procesu vzpomínání v tichu. Soustředila jsem se na prázdné zdi a stropy, kde jediným konkrétním, uchopitelným předmětem zůstal lustr, či portrét zdobící prázdnou stěnu.

Otázkou, nakolik život ovlivňuje vědomí smrti, jsem se začala zabývat v sérii obrazů, navazujících na sérii předešlou. Pro vyjádření svého konceptu jsem však tentokrát použila

formu figurativní malby, přičemž však stále nejdůležitější úlohu plnila barva sama o sobě. Volila jsem chladnější barevné tóny, přechody mezi dvěma barvami byly nepatrné, vpíjely se do sebe. U figur, které nebyly portréty konkrétních lidí, spíše zastupovaly člověka jako takového, jsem nechávala rozostřené rysy ve tváři, abych provokovala k otázce, kdo tato osoba je a kým byla. Při pohledu na starého člověka si mnohdy právě tuto otázku zapomínáme položit. Vidíme nemohoucí, slabou osobu, která nám je připomínkou naší vlastní budoucnosti. Pomíjíme fakt, co všechno tato osoba dokázala a kým byla.

Co dělá člověka člověkem? A co přetrvává, nehledě na změny fyzického i psychického charakteru stále v nás? A co následně přetrvá i po naší smrti? K této poslední otázce mě přivedla návštěva milánského hřbitova, která mě inspirovala k souboru kreseb, v nichž jsem se zaměřila na fragmenty starých fotografií a různých detailů zapomenutých náhrobků. Nalezené detaily jsem zaznamenávala v kresbách a následně překrývala páskou. Vzpomínky zmizely. Zůstalo prázdno a ticho.

Stejně tak mé poslední obrazy, prezentované v rámci praktické diplomové práce, mají být výtvarným ekvivalentem osamocení a ticha v abstraktním pojetí toho smyslu slova. Obrazy jsou kompozičně jednoduché, pouze prostřednictvím barvy zde vyjadřují ticho, které je abstraktní povahy i v reálném světě. Jsou to dojmy a pocity, které v nás vyvolá přítomný okamžik.